

ВОЈВОДИНА У ВИЗАНТИЈСКО ДОБА¹

Приказ историје Војводине у овом периоду скопчан је с изванредним тешкоћама, које омогућују израду само фрагментарне и претежно једностране слике. Војводина у овом раздобљу, као целина, није представљала никакву посебну државоправну, ни административну, ни привредну, ни етнографску јединицу. Сасвим лоше стојимо у погледу стања изворне грађе: она је, у сразмеру према дужини развитка, веома малог обима и фрагментарне природе, а по садржини једностранна. Оваква изворна грађа не дозвољава нам да у приказу обухватимо све гране живота, него нас приморава да се ограничимо на област спољнополитичких и војних акција те црквених односа. Узрок овом стању изворне грађе лежи несумњиво у томе што је само један део Војводине, Срем, улазио у састав Источноримске империје, па и то, с обзиром на стварну управну власт, само за мален период времена, затим, што су се у овој области, почевши од краја 4. века па до стабилизације мађарске владавине у трећој трећини 12. века, често одмењивале разне државнополитичке формације, и што је ова земља била изложена многим и скоро сталним етничким померањима те многим непријатељским сукобима и, напослетку, што су носиоци државне власти у овим крајевима, сем источних Римљана и Источних Гота, били људи примитивне културе са веома примитивним државним и друштвеним уређењем, које је искључивало могућност постанка државног и провинцијалних архива те домаће историографије. Источноримски и западноевропски историчари и хроничари регистровани су обично само оне вести које су са политичког гледишта њихових држава биле од већег интереса, тј. информације о међународним, јавноправним и приватноправним односима између држава дотичних писаца и оних држава у чијем се склопу Војводина налазила. Нарочито је слабо заступљена нелитерарна (епиграфска, нумизматичка, сигилографска и монументална) изворна грађа. У погледу историје појединих места, имамо извесне грађе, али са прекидима од 7–8. века, за град Сирмијум, сасвим минималне податке за град Басијана од 4–5. века и нешто података за град Зевгмин у 12. веку.

Почетком 379. године додељена је новопостављеном императору Истока Теодосију Великом уз префектуру Оријенс и префектура Или-

¹ *Војводина*, I, 1939, 91-107.

рик (дијецезе Дакија и Македонија), која је дотле потпадала под управну власт Запада. После смрти цара Теодосија Великог (395) настао је спор између западне и источне половине Римске империје око територијалног разграничења њихових јурисдикционих сфера. Ревиндикација западне половине у погледу префектуре Илирика била је заснована на наводном тестаментарном расположењу Теодосија Великог о подели државне територије међу његове синове Аркадија и Хонорија. Уствари пак, према резултатима најновијих истраживања, изгледа да је ово расположење била само јуридичка фикција постављена од регента западне половине империје, *magistera utriusque militiae* Стилихона, који је био убеђен да је поред префектуре Илирика, која је у 5. и 6. веку давала врло добар војнички материјал, са географског, стратегијског и саобраћајног гледишта неопходно потребан западној половини за обезбеђење њеног територијалног интегритета, те су сви његови напори били управљени у правцу реанексије ове области у корист западне половине империје.² Али ова Стилихонова настојања била су без успеха и илирска префектура остала је у фактичном поседу источне половине империје. Западни део Илирика (Панонска дијецеза) припадао је западној половини империје. Оваквом поделом била је нарушена дотадашња важна административнополитичка и стратегијска целина. Срем се у ово доба налазио у оквиру провинције Панонија Секунда, која је била саставни део Панонске дијецезе.³ Банат је припадао хунској држави, којој је крајем 4. и почетком 5. века стојао на челу поглавар Улдин са резиденцијом на Дунаву, не много удаљеном од града Маргус, који је у првој половини 5. века био средиште пословних (трговинских) односа између источних Римљана и Хуна.⁴ Главни град провинције Панонија Секунда био је Сирмијум, где се крајем 3. и у прве две трећине 4. века налазило политичко тежиште империје, а повремено и резиденција императора. Сирмијум је био врло важан комуникациони чвор, у коме су се укрштали друмови који су спајали Исток и Панонију с Италијом, Галијом и Далмацијом,⁵ а који су у првом реду служили војничким сврхама. И водени путеви Дунав–Сава и Дунав–Драва имали су стратегијски значај, те су у сврху обезбеђења ових саобраћајних линија биле формиране речне флотиле *classis Histrica*, *classis Aegietensium sive secundae Pannoniae*, *classis secunda Flavia*, *classis prima Flavia* са станицом у *Mursa* (Осјек, *Pan. sec.*), *Sirmium* (Митровица) и *Taurunum* (Земун).⁶

² Bury, *History of the later Roman Empire I* (1923) 110-1; Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien II* (1926) 88; E. Kornemann, *Die röm. Kaiserzeit u Gercke-Norden, Einleitung in die Altertumswissenschaft III*, 2. 3. A (1933) 125.

³ Kornemann, *ib.*

⁴ Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt VI* (1920) 291; Alföldi, *op. cit.* II 69.

⁵ *Itinerarium Antoninum ed. O. Cuntz u Itineraria Romana I* (1929) 19, 33, 38, 40; *Itinerarium Burdigalense*, *op. cit.* I 89-90.

⁶ Grosse, *Röm. Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byz. Themenverfassung* (1920) 73-1.

Од почетка 5. века речна флотила је изгубила свој значај, што се најбоље види из готово сталних упада варвара у подунавске области Балканског полуострва. Сама флотила без довољног броја сувоземних војних јединица није била у стању да обезбеди посед дунавске границе; последица овог стања, проузрокованог све већим тешкоћама спољнополитичке ситуације и несређеношћу државних финансија, било је занемарење дунавске флотиле која је већ почетком 5. века престала да игра активну улогу.⁷ Приликом веридбе и удаје (437) Евдоксије, кћери источноримског цара Теодосија II, за западноримског цара Валентинијана III, био је између влада обеју половина империје постигнут дефинитивни споразум у погледу питања припадности источног Илирика. Августа Пластидија, мати цара Валентинијана III, у име признања за политичку и војничку подршку коју је Теодосије II пружио приликом доласка на престо Валентинијана III, формално се одрекла одржаваних правних претензија западне половине империје на префектуру Илирик, а уједно је уступила и југоисточни део западног Илирика (пров. Pannonia sec.) са главним градом Сирмијумом, који је био сматран као несигуран посед, јер је постојала стална опасност да Хуни заузму ову територију.⁸ Alföldi заступа, на основу налаза монета, мишљења да је источна половина империје сем градова Сирмијум и Басијана преузела и ефективно посела и линију утврђења на сремској обали Дунава Burganae (Нови Бановци), Rittium (Сурдук), Castellum источно од утврђења Bononia (Баноштар) код Раковца,⁹ али сам овај налаз не може се сматрати као одлучан доказ да су ова утврђења била у стварном поседу Цариграда, него сведочи само о оптицају монета и трговинском саобраћају ових места са крајевима који су били под стварном влашћу Цариграда. Ова прва владавина Цариграда над територијом Друге Паноније била је веома краткотрајна. У ово време пада израда и публикација важног документа римске кодификације (Codex Theodosianus 15. II. 348) са којим је делом Панонија уско везана. Seeck је утврдио да се кодификаторна комисија послужила и материјалом панонских архива, у првом реду сирмијског.¹⁰ О историји Друге Паноније у време ове прве владе Цариграда немамо никаквих појединости. Податак nov. 19 imp. Iustiniani¹¹ да је Сирмијум у ово доба био седиште praef. praet. per Illyricum и да је исто због хунске инвазије за краља Атиле морало бити премештено у Солун, не изгледа вероватан, јер је тешко претпоставити да би централна влада у Цариграду могла дозво-

⁷ Grosse, op. cit. 75.

⁸ Stein, Wiener Studien 36 (1914) 344 sqq. et Rhein. Mus. 74 (1925) 354-9; Bury, op. cit. II 225; A. Alföldi, op. cit. II 90-5; Stein, Geschichte des spätröm. Reiches I (1928) 430; Kornemann op. cit. 127.

⁹ Alföldi, op. cit. I (1927) 21, 22; II 95.

¹⁰ Seeck, op. cit. VI 176.

¹¹ Ed. Zachariae a. Lingenthal I (1881) 131; Bury, op. cit. I 226.

лити да највиша инстанција провинцијалне управе буде смештена односно из Солуна премештена у Сирмијум, који је у оно доба био сасвим несигуран експонирани посед, те према томе није могла постојати никаква оправдана потреба за премештај седишта ове префектуре из Солуна у Сирмијум у год. 437.

Панонија Секунда није била дуже времена у стварном поседу источне половине римске империје, него је већ почетком четрдесетих година 5. века била од Хуна заузета и остала у склопу хунске државе све до њенога распада.¹² Пад Сирмијума обележава нестанак последњег остатка старе римске грађанске и војне управе у областима северно од Дунава. Хунска држава, која је за време краља Атиле (434–453) била достигла врхунац територијалне експанзије, обухватала је целокупну територију Војводине и далеко премашала њене границе.¹³ О стању Војводине под хунском владавином немамо никаквих информација. Из Присковог опширног приказа путовања царског изасланика Максимиана на Атилиин двор (448) може се једино закључити да у Бачкој и Банату није било дрва ни камена, јер је Онегезије, по изричној тврдњи Приска,¹⁴ морао приликом градње свога купатила довозити ову грађу из Паноније што се вероватно односи на Срем, одакле је ова грађа свакако воденим путем (Тисом) била транспортована у Атилину резиденцију у близини реке Кереша; међутим, источни и југоисточни Банат и у оно време морао је имати и шума и каменолома као и данас, док су остали делови Баната и Бачке свакако имали степски карактер. После Атилине смрти наступио је процес распадања по својој структури хетерогеног организма хунске државе. Нестанак јаког личног ауторитета изазвао је велико ослабљење централне државне власти и тешке унутарње борбе, у току којих је велика антихунска коалиција потчињених германских народа под предвођењем Гепида (краља Ардарића) на реци Недао, која досада још није идентификована, срушила моћ велике хунске државе (454).¹⁵ Слом велике хунске државе имао је за последицу велике територијалне промене и знатна померања политичких снага у Подунављу. Територија између Драве и Саве, обухватајући и цео Срем са Сирмијумом као политичким и војничким средиштем, потпала је под источне Готе, док су крајеве источно од Тисе, дакле цео Банат и Ердељ, заузели Гепиди који су у другој половини 5. и у првој половини 6. века били важан војнички фактор на

---

¹² Prisci frg. 4 ed de Boor, Excerpta de legationibus I. Exc. de legg. Romanorum ad gentes (1903) 133.

¹³ О обиму хунске државе за време Атиле Seeck, op. cit. VI 284; Bury, op. cit. II 276-7; Stein, op. cit. I 435.

¹⁴ Prisci frg. 4 op. cit. I 134.

¹⁵ Ст. Станојевић, Византија и Срби I (1903) 94; Seeck, op. cit. VI 314-5; Bury op. cit. I 296-8 који истиче ретардивну функцију хунске државе у процесу распада Римске империје; Alföldi, op. cit. II 100; E. Stein, op. cit. I 490.

Дунаву.¹⁶ После одласка Источних Гота из Паноније у нова седишта у провинцији Доњој Мезији (пре 475), Гепиди су своју власт проширили на евакуисану провинцију Панонија Секунда (Срем). Из овога реда догађаја могло би се закључити да прелаз источних Гота није извршен на основу споразума с источноримским императором Зеноном и да су Гепиди могли лако извршити окупацију Срема, јер источноримске трупе због тешке унутрашње ситуације нису могле интервенисати.¹⁷ Тридесет година отприлике касније, приликом марша Источних Гота у Италију под командом краља Теодерика Великог, дошло је 487. год. под Сирмијумом до оружаног сукоба с Гепидима који су се супротставили пролазу Источних Гота. Готи су савладали отпор Гепида, освојили Сирмијум и обезбедили себи слободан пролаз великим друмом, који је од Сирмијума водио у Италију.¹⁸ Али ово је био само пролазан пораз Гепида и без трајних територијалних губитака, јер су Гепиди ускоро после пролаза Источних Гота поново посели Сирмијум.

Не дуго времена после овога догађаја настао је између ова два источногерманска племена, која су живела у односу сталне међусобне затегнутости, нов оружани сукоб. Овај сукоб био је логичка последица Теодерикове дефанзивне политике вођене у правцу побољшања стратегијског положаја за источноготску државу у Италији стварањем природних граница, односно реституцијом старих граница западне половине Римске империје у Подунављу. Једна експедициона источноготска војска, под командом генерала Пиције, извршила је окупацију важне стратегијске области Срема, потиснувши без тешкоћа Гепиде с ове територије; брзина ове војне акције има се, сем боље војничке спреме Источних Гота, преписати и унутарњим размирицама које су тада владале у гепидској држави.¹⁹ Изненађује да овај акт

---

¹⁶ Bury, op. cit. I 296-7; Alföldi, op. cit. II 103; Stein, op. cit. I 522-3. Источни Готи, с изричним одобрењем Маркијана, који је једно кратко време био једини император у целој империји, настанили су се у средњој и југоисточној Панонији. Да је за време њихова боравка у Панонији био и Срем са Сирмијумом у њихову поседу излази из едикта краља Теодерика comes-у Colosseus-у од 507-11 који га упућује: *proinde... ad Sirmiensem Pannoniam, quondam sedem Gothorum, proficiscere* (Cassiod. Var. III, 23 rec. Th. Mommsen (1894) 90 (Mon. Germ. Hist. Auct. antiquissimi XII). Исти император је закључио уговор и са Гепидима и гледао је да дипломатском игром паралише офанзивну моћ суседних германских племена. Bury, op. cit. I 297.

¹⁷ Bury I 412 износи мишљење да није евидентно да је ова промена станишта добила санкцију источноримског императора, али да се, по свему изгледу, император није томе противио у оном моменту.

¹⁸ Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter* I² (1923) 73; J. B. Bury, op. cit. I, 422; L. Schmidt, *Allgemeine Geschichte der germanischen Völker* (1909) 131.

¹⁹ Hartmann, op. cit. I² 152. О овој војној акцији ср. Enod. Paneg. 12; Cassiod. Var. III, 23 и VIII 10-43 уз ово Mommsen, op. cit. praef. 33-37; Cassiod. Chron. ad a. 504; Marcel. Com. ad a. 505; Jord., *Get.* 48, 300; Proc. B. G. II 11, ed. J. Haury Procopii Caes. opera II 19.

који је представљао формалну повреду територијалног интегритета Источноримске империје, у чијем је саставу била ова област од 437, није изазвао интервенцију источноримске владе. Hartmann ову пасивност Цариграда објашњава тако, да је може бити цар Анастасије I првобитни мандат, подељен Теодерик у од Зенона, протегаво и на област провинције Панонија Секунда, те да је Теодерикова акција била у потпуном складу са садржином допуњенога мандата.²⁰ После успешне војне акције спроведена је организација управе у области *Sirmiacensis Pannonia*, како се за време источнототске владавине од 504. до 535. називала некадања Панонија Секунда, и то на темељу старог дуалистичног начела, на коме је почивала целокупна организација источнототске државе. Краљ Теодерик Велики, декретом од 507/11,²¹ поверио је војну и грађанску јурисдикцију у овој провинцији Comes-у Colosseus-у (намесник провинције носио је титулу Comes) и уз генерално обељење његова задатка (*commissamque tibi provinciam armis protege, iure comprope*) дао је детаљне инструкције у погледу непристрасног поступања у администрацији и правосуђу (*iustitiam fove*), уклањања лоших обичаја, одвраћања поданика од престопа против својине и од прекршавања приватноправних уговора као и од међусобних размирица – и између сродника, – које доводе до физичких обрачунавања. Декретом истота датура и исте садржине²² саопштио је становништву исте провинције (*Universis barbaris et Romanis per Pannoniam constitutis*) да је поставио Colosseus-a за намесника снабдевеног грађанском и војничком влашћу (*gubernationem vestram defensionemque commissimus*) и истовремено провинцијале упутио на мирно држање и избегавање међусобних распри, из којих се могу развити међусобна по унутарњи поредак провинције штетна обрачунавања.²³ Ова два документа утолико су значајнија што, сем њих, за све време од 5. па до краја 12. века немамо никаквих података, који се односе на администрацију ове области.

У току дуготрајне и веома тешке борбе коју су Источни Готи водили за очување своје политичке и националне егзистенције против рестаурационе политике цара Јустинијана, може бити већ у почетку непријатељства, морали су они евакуисати провинцију Панонију *Sirmiensis*, која је, због концентрације источнототских војних снага, потребних за одбрану италијанске територије, постала стратегијски неодржива позиција. Сремска област поново је дошла у посед источно-

---

²⁰ Hartmann, op. cit. I 2 151; Bury, op. cit. I 460; Schmidt, op. cit. 131-2; Жиречек-Радонић, Историја Срба I, Београд 1922, 37-8.

²¹ Hartmann, op. cit. I 152.

²² Cassiod. var. III 23 rec. Mommsen, op. cit. 90-1.

²³ Администрација у источнототској држави била је добро организована и одликовала се објективношћу и експедитивношћу. Државне финансије биле су сређене и давале су знатне вишке. Ср. о овом детаљније Hartmann, op. cit. I 82 sqq.

римске империје,²⁴ али империја није била у стању да овај посед одржи, који су веома брзо после тога морали поново освојити Гепиди, јер се за сав остали део владе цара Јустинијана од 535–565. г. и владе његова наследника Јустина II све до 567 Срем спомиње као састави део гепидске државе.²⁵ Срем је, као што се види из касније лангобардско-аварске ратне акције против Гепида, чинио језгро гепидске државе, а град Сирмијум био је њено политичко и војничко средиште. На основу foedus-а закљученог између империје и Гепида још за време цара Маркијана, Гепиди су примали од свих императора до закључно цара Јустинијана, сталну годишњу потпору (subsidia) за мирно држање према империји, али се они за Јустинијанове владе нису држали презетих уговорних обавеза, него су вршили пљачкашке упаде у дунавске провинције Балканског полуострва.²⁶ У сврху стварања противтеже гепидском притиску и ограничења њихове акционе способности дао је он насеља Лангобардима у Норик у Панонији а Херулима у околини Сингидунума, и ставио им у тецај годишња супсидија уз обавезу да онемогуђују упаде у провинције јужно од Дунава и Саве немирног и пљачкашу веома склоног гепидског елемента.²⁷ Гепиди су,

²⁴ Proc., V. G. III 33, 8, ed. Haury, op. cit. II 443. Ср. Жиречек-Радонић I 38; Bury op. cit. II 298; Hieroclis Synecdemus ed. Burckhardt (1893) 15, наводи у склопу римске империје под бројем 19 Ἐπαρχία Πανονίας ὅλη ἡγεμόνα πόλεις β Σερμίον Βασιάννα, те је овај опис постао или у време када је ова област у горепоменутом времену била у поседу Цариграда, или је израз ревиндикационе политике империје. Да је империја ову област могла имати у поседу само кратко време, можемо закључити из Прокопијева списа De aedificiis, који пружа приказ фортификационог рада цара Јустинијана у подунавским провинцијама Балканског полуострва, али нигде не спомиње Панонију и њене градове, а веома је тешко претпоставити да не би били вршени фортификациони радови у једној стратегијски тако важной области, да се иста дуже времена налазила у фактичном поседу империје.

²⁵ Proc. V VI, 6 ed. Haury, op. cit. I 51. Гепиди су окупирали област око Сингидунума и Сирмијума ἐν τὸς καὶ ἐκ τὸς ποταμοῦ Ἰούτρον и налазе се овде још у доба састављања тога списа; Proc. V. G. III, 33 ed. Haury op. cit. II 443 πόλιν τε Σερμίον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστου ἀπάσας καταλάβόντες ἔσχον; Proc. V. G. III 34 ed. Haury, op. cit. II 447 лангобардски посланик излаже Јустинијану да Гепиди Σερμίον ἔχουσι; proc. An. 18, 18 ed. Haury op. cit. III¹, p. 114, Σερμίον καὶ τὰ ἐκεῖνη χωρία Γήλαιδες κατέχουσι. Ср. Diehl, Justinien et la civilisation byzantine (1901) 406; Schmidt, op. cit. 192; Hartmann op. cit. I 2 320.

²⁶ Proc. V. G. III 33 et 34. Haury, op. cit. II 443-4. Ср. Diehl, op. cit. 406-7; Жиречек-Радонић, op. cit. I, 41; Bury, op. cit. II 298.

²⁷ Diehl, op. cit. 406; Bury, op. cit. II 298-9. О дипломатским методама Цариграда да давањем појединим варварским племенима великих subsidia и пространих земљишта за насељавање, у име награде за давање војника за римску војску и за одбрану државних граница од других варвара, те о штетним последицама ове тактике за државне интересе, која је баш супротно постижавала и варваре све више на пљачкашке упаде намамљивала. В. Diehl, op. cit. 408.

наиме, после напуштања Срема од стране источних Гота, од којих су, после споменутих сукоба, имали оправданог респекта, све мање узимали обзира на стимулисане обавезе, те су постојали све опаснији за безбедност дунавске границе.²⁸ Јустинијан је, због ових повреда уговора обуставио исплаћивање супсидија Гепидима а Гепиди су, искористићујући тешку војничку и финансиску ситуацију Источноримске империје, која је око средине 6. века водила рат на два фронта – против Перзије и одлучна фаза дугогодишњих операција против источних Гота у Италији, – као реакцију на овај поступак организовали упаде Кутригура и Словена преко Дунава у севернобалканске провинције.²⁹ Јустинијан, желећи да уклони повод за овакве акције, које су наносиле велике материјалне штете нападнутим провинцијама и слабиле њихов порески капацитет, обновио је још пре упада Словена савез са Гепидима. У ово доба пада и све јаче заостравање у лангобардско-гепидским односима, који од почетка њихова суседства у Подунављу нису били пријатељског карактера, а убрзо је дошло и до оружаног сукоба између ова два германска племена, у току кога су Лангобарди успели да ратну акцију пренесу на гепидску територију и овде гепидске трупе поразе.³⁰

Паралелно са лангобардским операцијама, требало је да буде извршена источноримска казнена експедиција против Гепида због пребацивања словенских чета преко Дунава, али главни део експедиционих трупа са четири војсковође морао се задржати код Улпијане у Дарданији у сврху угушивања у тамошњим крајевима насталих немира због верских контроверзија (спор око тзв. Три поглавља), а само мали остатак војске са једним војсковођом доспео је у земљу Гепида, али је морао од сваке непријатељске акције одустати, јер је међувремено између Гепида и Лангобарда дошло до обуставе непријатељства и закључења мира, а царске трупе, које су добиле задатак да против Гепида оперишу заједнички са Лангобардима, биле су недовољне за самосталну акцију.³¹ После овога дошло је до закључења уговора о вечном пријатељству између Источноримске империје и Гепида (552).³² Наскоро после смрти цара Јустинијана (565) настале су темељне промене у територијалном стању Подунавља. Пред крај Јустинијанове владе јавља се један нов фактор у спољашњој политици, Авари, с којима је још Јустинијан водио преговоре, који су завр-

---

²⁸ Diehl, op. cit. 407; Hartmann, op. cit. II 1 p. 12.

²⁹ Proc. B. G. IV 25, ed. Haurv, II 624. Гепиди су Словенима продали прелаз преко Дунава уз отштету од наводно 1 златног статера по глави. Ср. Diehl, op. cit. 407; Bury, op. cit. II 298.

³⁰ Proc. B. G. IV 25 ed. Haurv, II 624-7; Hartmann, op. cit. II 1. p. 12; Bury, op. cit. II 303-4.

³¹ Proc. B. G. IV 25 ed. Haurv, II 623; Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens im Mittelalter I (1901) 22; Jireček-Радонић, op. cit. I 41; Hartmann, op. cit. II 1 p. 12; Bury, op. cit. II 304.

³² Proc. B. G. IV 27, ed. Haurv, op. cit. II 629. Ср. Diehl, op. cit. 107; Bury, op. cit. II 404.

шени са пристанком империје на давање уобичајених поклона у на-тури и новцу, а са стварним одбијањем аварских захтева гледе редовног годишњег трибута и гледе подељења станишта на територији империје.³³ Између Лангобарда, који су даље постојање гепидске државе сматрали за трајну опасност по безбедност лангобардске државе, и Авара дошло је до закључења антигепидског војног савеза под условима тешким за Лангобарде. Непосредна последица овог међународног акта био је комбиновани аварско-лангобардски напад на гепидску државу и њено коначно уништење (567). Молба Гепида, упућена цару Јустину II ради подељења војничке помоћи, уз услов уступања империји провинције Паноније Секунде, била је одбијена. Цариград је очувао неутралност у овом спору, али не безусловну и интегралну, јер је још у току војних операција заузео територију споменуте провинције, заједно са Сирмијумом, која је територија, по официјелном схватању Цариграда, у државноправном погледу сачињавала интегрантан део империје и само пролазно, уз очување суверених права империје, била додељена Гепидима на становање.³⁴ У смислу савезног уговора, целокупна територија гепидске државе припала је Аварима, а у вези с одласком Лангобарда у Италију била је и дасадашња лангобардска државна територија утеловљена ново-конституисаној аварској држави, чије се политичко и војничко тежиште налазило у средњем Потисју.

Елиминација ових двеју државних јединица из политичког система у Подунављу изазвала је одлучан поремећај равнотеже у овој области са далекосежним последицама војничког, политичког и етничког карактера (губитак за империју дунавске границе и северно-балканских провинција, те стално насељење Словена у Илирику). О организацији гепидске државе у Подунављу, која је постојала више од сто година, о њеној администрацији, уређењу судова, сталежима, приватном и казненом правном систему, судском поступку те правном положају романског становништва, немамо никаквих података,³⁵ те можемо учинити само претпоставку да је у овом погледу постојало стање аналогно оном у осталим германским државама тога времена, али да су прилике код Гепида представљале прилично нижи ступањ културног развитка него у западноготској, источноготској и франачкој држави. Да је и гепидска држава, бар пред крај свога постојања

---

³³ Menand. frg. 1, 2, 4 ed. de Boor, op. cit. II. Excerpta de legationibus gentium ad Romanos (1903) 442-4; Станојевић, op. cit. I 161-2; Ср. Bury, op. cit. II 315-16.

³⁴ Menand. frg. 9 ed. de Boor op. cit. I 197 frg. 11 et. 12 ed. de Boor, op. cit. II 454-6; Ср. Станојевић, op. cit. 164-5; Hartmann, op. cit. II 1 p. 16-18; Stein, Studien zur Geschichte des byz. Reiches vornehmlich unter den oström. Kaisern Iustinus II und Tiberius Constantinus (1919), 7-9.

³⁵ Schroeder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte von Frh. von Künssberg (1922), 19 sqq et 267.

постигла приличан ступањ унутарње консолидације и културног развојка, те да је морао постојати у Срему нормалан трговински саобраћај, имамо сведочанство у серији сребрних монета последњег гепидског краља Кунимунда, која је била искована у сирмијској ковници и која је, као што се из налаза може закључити, била у оптицају у крајевима између Дунава и Саве.³⁶ Сам карактер ове гепидске монете са ликом императора Јустинијана I и Јустина II служи као официјелан доказ да је гепидски владар признавао суверенитет императора над својом државном облашћу.³⁷ Област Друге Паноније, природно богате земље, била је у привредном погледу најразвијенији део гепидске државе; она се брзо опорављала од честих и дуготрајних ратова и инвазија, чије је она поприште била почевши од средине 3. столећа. Византијски историчар Никита Хонијат (12–13 в.), који је описао историју Источноримске империје од 1118–1206. каже за Φραγγοχώριον (Срем) да је τῆς τῶν Οὐννων γῆς τὸ πῶτατον ἐς πεδία ὑπεράζων ἰσπλάτα μεταξὺ τῶν ποταμῶν Σαούβου καὶ Ἰστρου ἀνατεταμενον (ed. Boor, 25; најплоднији део Угарске и лежи између Саве и Дунава), а на другом месту вели да је овај крај Угарске πολυάνθρωπον (ed. Boor, 25; јако насељен), што опет представља природним богатством обдарену земљу, која може да исхрани бројније становништво.

После одласка Лангобарда, аварски кан Бајан припремао је акцију против империје са циљем да дође у посед провинције Панонија Секунда са главним градом Сирмијумом, који је био од ванредно велике стратегијске важности како за одбрану аварске државне територије против напада од стране империје, тако и за офанзивне акције против империје. Авари су поставили захтев императору да им као правним наследницима Гепида – овај правни наслов темељио се на стипулацији раније споменутог аварсколангобардског савезног уговора – преда у посед горњу провинцију.³⁸ Међутим, император је испуњење овог захтева одбио са мотивацијом да за исти не постоји никаква правна подлога, будући да је државноправни положај сирмијске Паноније за време постојања гепидске државе био начелно друкчији него што га аварска влада приказује, да је, напротив иста област *de iure* и у оно време била интегрантан саставни део империје, те да постоји непрекинут правни континуитет у доминијуму империје над овом територијом; она је само привремено и пролазно била додељена Гепидима у сврху насељења а ови су пред аварсколангобардско-гепидски рат сами формално изјавили готовост да у замену за војну потпору врате империји ову провинци-

³⁶ Alföldi, op. cit. pp. 19, 24 et 30.

³⁷ Са државноправним карактером монете потпуно се поклапа правно становиште, Цариграда обележено у одговору Јустина II аварском посланству гледе римског суверенитета над Панонијом Секундом (Menand. frg. 9 ed. de Boor, op. cit. I 197).

³⁸ Menand. frg. 9 ed. de Boor I 194; frg. 15 op. cit. II 458-9.

ју у фактички посед.³⁹ У току аварсколангобардских операција против Гепида влада империје је аутоматски успоставила римску цивилну и војну управу у овој области. Први нападај Авара на Сирмијум остао је због недовољне припреме неуспешан.⁴⁰ Нешто касније comes exsubitum Тиберије, потоњи император и непосредни наследник цара Јустина II, био је с Аварима закључио прелиминаран споразум у погледу уступања истима, као федератима империје, једне територије у сврху настањења, наравно уз очување суверенитета империје; у обзир је, вероватно, долазила територија Срема, али свакако с изузетком Сирмијума, који је као важна стратегијска позиција имао остати у фактичном поседу империје.⁴¹ Како је цар Јустин II ускратио потврду овом компромису, отпочела су непријатељства која су се, у почетној фази успешна, завршила тешким поразом римске војске, те је империја, заузета истовременим ратом против Перзије и давањем отпора лангобардском продирању у северној Италији, била принуђена да закључи са противником мир, додуше без територијалних губитака али уз обавезу плаћања годишњег трибута Аварима у висини од 80.000 златника.⁴²

Сирмијум, који је био крајњи циљ аварских политичких тежњи и настојања, није могао више дуго давати отпора аварском притиску, који је постајао све јачи и достигао свој врхунац 579. године. Тада су биле од аварске стране учињене опсежне систематске војне припреме за опсаду Сирмијума. Сам кан Бајан, прекршивши стипулације мировног уговора од 573. или 574. године, прешао је са знатним војним силама Саву, па је, остваривши ефикасну блокаду утврђенога града, онемогућио снабдевање истога потребним животним намирницама. Војне припреме благовремено су биле извршене у тајности, тако да с римске стране нису могле бити предузете никакве противмере; сем тога, империја, која се налазила у финансијским тешкоћама и водила истовремено и дуготрајан рат на источном (Перзија) и западном (Лангобарди) фронту и морала да угушује скоро сталне побуне Мавара у Африци, није имала нити расположивих војних снага нити финансијских средстава за одбрану дунавског *limes*-а, који је имао задатак да балканске провинције штити од пљачкашких упада варварских племена. Приликом изградње моста на Сави између Сирмијума и Сингидунума у сврху блокаде, Авари су успели да дипломатском варком обману цариградску владу гледе праве сврхе својих војних припрема.

---

³⁹ Menand. frg. 12 ed. de Boor II 455.

⁴⁰ Сасвим недостатне податке о ратној акцији пружају: Menand. frg. 13 op. cit. II 456; Euagr h. e. V 11 edd. J. Bidez et Parmentier (1898) 207 Ср. Станојевић, op. cit. I 166-7; Stein, Studien 10; Diehl, Le monde oriental de 395 à 1081 (1936) 132.

⁴¹ Menand. frg. 17 op. cit. II 159.

⁴² Menand. frg. 18 op. cit. II 460 говори сасвим опћенито, али се из тока каснијих дипломатских преговора могу реконструисати стипулације мировног уговора. Ср. Станојевић, op. cit. I 171; Stein, Studien 12-3; Diehl, op. cit. 132.

Тек по довршењу ратних припрема, Авари су путем посланства у Цариграду поставили захтев императору Тиберију II да им без борбе уступи Сирмијум уз дозволу слободног одступа посаде и становништва, које може понети са собом све своје покретности, тако да би град имао бити празан уступљен у посед Аварима. Као разлог за овај захтев Авари су, сем раније истакнутог наслова правног наслеђа, изложили бојазан да би се император, после свршеног римскоперзијског рата, могао окренути против Авара и послужити се Сирмијумом као операционом базом против њих, који немају ни техничких ни природних утврђења за одбрану од очекиваног напада. Да таква намера постоји, каже аварско посланство, види се јасно из чињенице што је император Тиберије још за време мира подигао велика утврђења око Сирмијума. Из ових разлога, изјављује посланство, кан не може ни под којим условима одустати од своје намере да узме целу сремску област, која – налазећи се између двеју река, изгледа као острво – као ранији посед од Авара побеђених Гепида, заједно са целокупним поседом приватних власника, припада по праву хагану а никако Римљанима. Император је овај захтев у категоричкој форми дефинитивно одбио, али како је глад постојала све жешћа а ни са које стране није могла доћи помоћ опседнутом граду, постала је капитулација града неизбежна. Император је, на основу релације Теогнида команданта града Сирмијума, у интересу обуставе даљег крвопролића, овластио истога да обустави даљу, потпуно безизгледну одбрану те да са каном аварским Бајаном закључи капитулациони уговор под тежим условима него што су могли бити постигнути пре почетка опсаде. Римљани су, у смислу овог уговора, уступили град Сирмијум Аварима уз слободан одступ посаде и становништва, коме је било дозвољено да понесе са собом само по један огртач, док је сав остали јавни и приватни, некретни и покретни посед, припао Аварима. Овај уговор садржавао је за Римљане и обавезу плаћања Аварима редовног годишњег трибута у висини од 80.000 златника, те исплате заосталог трогодишњег данка у укупном износу од 240.000 златника.⁴³ Падом Сирмијума империја је изгубила своју најважнију стратегијску позицију на северу и тиме је

---

⁴³ Антецеденције опсаде Сирмијума, ток опсаде, дипломатске преговоре и капитулацију града приказали су Menand. fig. 30-32 op. cit. II 471-7 и fig. 20 op. cit. I 220-1; Јован Ефески ed. Schönfelder (1862) 253-5 et 261-3; Euagrii hist. eccl. V 12 edd. Bidez et Parmentier p. 208; Theophyl. Simoc. I 3 ed. de Boor (1887) 45 sq.; Theophanis chronogr. ed. de Boor I (1883) 252. Ср. Јирећек, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters I (1902) 33; Јирећек–Радовић, op. cit. I 63; Станојевић, op. cit. I 174-182; Stein, Studen 109-113; Diehl, op. cit. 132. О финансијским тешкоћама империје ср. Stein, Studien 57-8; Diehl. op. cit. 134-5. О веома тешком стању становништва за време опсаде Сирмијума пружа најбоље сведочанство један савремени вулгарни грчки натпис на једној сирмијској опеци, ed. J. Brunšmid I. Eranos Vindob. 1893 p. 332-3; ср. Byz. Ztschr. (1894) 222 и Станојевић, op. cit. I 234.

била стално угрожена северна државна граница, а варварима је стајао отворен пут за упаде у Илирик и Тракију. У самом Сирмијуму је годину дана после аварског освојења настао пожар, који је, према причању Јована Ефеског, град уништио.⁴⁴

Пад Сирмијума представља и завршетак процеса распадања војне и цивилне организације с оне стране Дунава, а означава уједно и крај антике. Да ли је империја имала у поседу низ експонираних утврђених тачака на левој обали Дунава у данашњем румунском делу Баната, обновљеним за време цара Јустинијана I, нарочито кастеле Ледерата код Нове (Свиштов) и Сикивида,⁴⁵ нисмо у стању на основу сачуваних историјских података установити, али њихов стратегијски значај није се дао поредити са значајем Сирмијума. Судбина града Басијане код села Петровца у Срему, близу Руме, потпуно је неизвесна, јер у историјским изворима 6. в. не налазимо никаквих података о њему; тако нема спомена о овом граду нити у списима историка Прокопија нити у фрагментима Менандра, који се односе на догађаје у Срему, а у којима би морала бити споменута и Басијана, да је у оно време још постојала.⁴⁶ Становништво града Сирмијума и околине било је романизовано, као што се види из топономастичког материјала који Јиречек наводи. Ово романизовано становништво одржало је још дуго времена своју народну индивидуалност, иако је већ пад Сирмијума представљао за ову област крај антике.⁴⁷

Почетак деведесетих година 6. в. донео је важан обрт у војној и спољнополитичкој ситуацији Цариграда: 591. године, после скоро двадесетогодишњег ратовања, закључен је с Перзијом повољан мир, који је империји донео територијалних добитака и ослободио један део војних снага везаних дотле за источни фронт. После оваквог војничког и дипломатског успеха, цар Маврикије одлучио је да офанзивном акцијом широких размера против Авара и Словена у прекодунавским и прекосавским крајевима сломи или у јакој мери ослаби моћ ових варварских народа, који су сталним упадима наносили балканским провинцијама материјалне штете и губитке у људству (убијање и одвођење у ропство), те на тај начин умањивали произвођачки и финансијски

---

⁴⁴ Јов. Ефески ed. Schönfelder p. 263; Ср. Станојевић, op. cit. I 234; Јиречек-Радоњић, op. cit. I 63.

⁴⁵ Proc. De aed. IV 6 ed. Haury III 2 p. 126-7; Јиречек, Die Romanen I 20-1.

⁴⁶ М. Грбић у својој расправи Архитектура у Басијани код Доњег Петровца (Гласник Ист. друштва, Нови Сад X (1937) 3, ставља постанак тамошње катедралне цркве у време 4-6. в.

⁴⁷ Као доказ за континуирану егзистенцију старог романског становништва у Сирмијуму у средњем веку истиче Јиречек, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer (1897) 93, непрекидно постојање старих светитељских култа св. Димитрија и св. Иринеја, локализованих на доњој Сави у Срему. О престанку античке епохе у Срему ср. Alföldi, op. cit. II 97.

капацитет тих области.⁴⁸ Раздобље од 591–602. испуњено је скоро непрекидном веома тешком и упорном борбом против Авара и Словена, у току које су ратне операције, по одбијању аварских и словенских упада, биле преношене на непријатељску територију. У првом делу акције, римске трупе нису могле да извојују никакав одлучан успех, те је био закључен мир на основу очувања постојећег територијалног стања са Дунавом као границом, али уз повишење годишњег трибута Аварима од 80 на 100.000 златника.⁴⁹ После краткотрајног мира, непријатељства су обновљена и римске трупе, прешавши Дунав, успеле су да продру до Тисе и на једном месту, које се због недостатка ближих локалних података не може утврдити, пређу и реку Тису, може бити на линији Тител–Сланкамен, камо је кан Бајан своје трупе дириговао из главног стана аварског у Сирмијуму.⁵⁰ Приликом операција у јужном Банату наишла је једна римска извидница на три гепидска села.⁵¹ Војничка ситуација се развијала по Цариград повољно и изгледало је да ће ратне операције бити завршене са потпуним успехом, али расположење врховне команде да операционе трупе презиме у заузетим крајевима с оне стране Дунава створило је јако незадовољство код ових трупа, а у даљој конзеквенцији изазвало и насилну промену на престолу и уништење свих дотадашњих резултата вишегодишње напорне и с великим издацима скопчане акције против Авара и Словена.⁵²

Експанзивна моћ аварске државе достигла је врхунац у два напада на Цариград (617. и 629); потпуни слом ове последње аварске војне акције имао је за последицу опадање аварске државе, која нарочито долази до израза у слабљењу централне власти, проузрокованом унутрашњим распрама и процесом политичке еманципације потчињених словенских племена и зависног народа Бугара, који је потпором цара Ираклија постигао своју политичку независност под каном Кубратом (између 635. и 641. године).⁵³

---

⁴⁸ Jireček. *Die Romanen* I 25 мисли да су офензивни напори цара Маврикија имали за сврху трајно обезбеђење старе границе империје на Дунаву од Сингидунума до ушћа. Изгледа ми да су Маврикијеве операције морале имати и даљи циљ: повратак сирмијске области, јер посед ове територије са стратешки важном позицијом Сирмијумом био је неопходна претпоставка за обезбеђење северне границе и та је претпоставка сачувала своју важност све до дубоко у средњи век.

⁴⁹ *Theophyl. Sim.* VII 15 ed. de Boor 279; Станојевић, *op. cit.* I 184 sqq. et 192 sqq.; *Жиречек–Радонић*, *op. cit.* I 64; *Diehl* *op. cit.* 133.

⁵⁰ *Theophyl. Sim.* VIII 3 ed. de Boor 288-9; *Theophan chronogr.* ed. de Boor I 252, 269, 278. Ср. Станојевић *op. cit.* I 212-3; *Жиречек–Радонић*, *op. cit.* I 65; *Diehl*, *ib.*

⁵¹ *Theophyl. Sim.* VIII 3 ed. de Boor 289; *Жиречек–Радонић*, *op. cit.* I 60. Гепиди се последњи пут спомињу у 9 веку код Paul. *Diac.* I 27.

⁵² *Theophyl. Sim.* VIII 6 ed. de Boor 324; Станојевић, *op. cit.* I 215-6; *Жиречек–Радонић*, *op. cit.* I 66; *Diehl*, *ib.*

⁵³ *Niceph. patr. chron.* ed. de Boor (1885) 27; Hartmann, *op. cit.* III 1 p. 211; *Diehl*, *op. cit.* 145-9 et 218; *Vasiliev, History of the Byzantine Empire* I (1928) 239-40.

Према причању легенде о св. великомученику Димитрију, етнографски састав некадашње римске провинције Друге Паноније претрпео је велике измене, које су биле изазване сеобама народа и довођењем заробљеника из разних балканских провинција у вези с аварским упадима; поред романизованог аутохтоног становништва, био је овде заступљен и елемент германски, хунски, аварски, словенски и грчки. У току складног саживљења ових хетерогених елемената настала је, поглавито стварањем сродничких веза, етничка мешавина, али је у овој мешавини задобио одлучну превагу грчки елеменат, који се састојао из заробљеника доведених са Балкана и заузимао, у односу према Аварима, подређен социјалан положај (нека врста колоната, који се не да ближе детерминисати).⁵⁴ Ова област се у оквиру феудалног устројства аварске државе конституисала као посебна самоуправна национална јединица, којој је аварски кан поставио за поглавара Авара Кубера. У великој чежњи за завичајем, ова племенска заједница, према причању споменуте легенде, напустила је Срем у другој половини 7. века и пошла, под предвођењем свога поглавара, на југ у свој завичај.⁵⁵

После овог, за дуже време, немамо никаквих вести не само о нашој области него ни о Аварима, који су у дунавској котлини још увек представљали најјачи политички и војнички фактор. Ово се види из чињенице да су Лангобарди стално обнављали свој војнички савез, који је остао на снази све до пада лангобардске државе у севереној Италији и долазио до практичне примене приликом сукоба између Лангобарда и Франака. Аварско-лангобардски савез почивао је на идентичности војнополитичких интереса и имао је за циљ очување територијалног стања у Подунављу и горњој Италији, створеног у последњој трећини 6. и у првој половини 7. века. Офанзивна моћ Авара није била још ни почетком 8. века потпуно ослабљена, о чему нам најбоље сведочи обнова утврђења града Вероне, извршена за Пипинове малолетности због опасности аварске инвазије.⁵⁶ Везе између Авара и Лангобарда одржаване су све до уништења лангобардске државе од стране франачког краља Карла Великог (776), када су лангобардски великаши после пропасти своје државе нашли уточишта код Авара.⁵⁷ Односи између Франака и Авара, чије су се сада државне територије граничиле, пореметили су се формално због граничних спорова, а стварно због убеђења Карла Великог да даље постојање аварске државе представља трајну опасност по безбедност територијално повећане франачке монархије,

⁵⁴ Acta s. Demetrii 179 C (1362 BC, 1363 A) по Н. Gelzer, Die Genesis der byz. Themenverfassung (1900) 47; Gelzer, op. cit. 47 sqq.; Станојевић, op. cit. II (1906) 44-9.

⁵⁵ Gelzer, op. cit. 47-50; Станојевић, op. cit. II 46-9. Веродостојност навода садржаних у легенди св. великомученика Димитрија није још темељно, подробно и исцрпно испитана и утврђена.

⁵⁶ Hartmann, op. cit. III 1 (1908) 24, 108.

⁵⁷ Hartmann, op. cit. II 2 (1911) 283.

којој је био потребан дужи период мира у сврху консолидације унутарњих прилика.⁵⁸ Однос између Франака и Авара стално се погоршавао, док није 791. избило отворено непријатељство. У офанзивним ратним акцијама изведеним у раздобљу 791-796. године франачке трупе уништиле су аварску државу и освојиле западни део ове државе до Дунава.⁵⁹ Уништењем аварске државе ишчезао је један од најважнијих политичких елемената и стратегијских фактора у средњој Европи, који је вршио одлучан утицај не само на политичку консолидацију у Подунављу, него чије се дејство осећало и у развоју догађаја у северној Италији.

Празнина која је после пропасти Авара настала у југоистичним крајевима аварске државе, дала је потстрека за територијалну експанзију старобугарске подунавске државе, која је за Крума и Омортага у првој трећини 9. века достигла своју војничку кулминацију. После закључења 30-годишњег мировног уговора са Цариградом (815-6) могао је кан Омортаг главну пажњу и старање обратити очувању западних области бугарске државе од опасности од стране велике франачке монархије, која је словенска племена у северозападним областима бугарске државе подстицала против бугарске власти и стварала у њиховој средини покрет за политичку еманципацију од бугарске владавине. Бугарска је у 9. веку била у поседу Сирмијума и Сингидунума, те се овде граничила са франачком државом.⁶⁰ У интересу очувања бугарског престижа међу Словенима на левој обали Дунава, Омортаг је – будући да Франачка није показивала воље да се уговором одрекне сваке интервенције у односе између бугарске државе и њених потчињених словенских племена – био принуђен да предузме две пацификаторске експедиције против Словена и Авара у источној Панонији и да саме Франке потисне из области Драве (827-829), потчинивши подравска словенска племена бугарском врховенству.⁶¹ Једна, вероватно, паралелна војничка акција кретала се и у потиској области, о чему

---

⁵⁸ Hartmann, op. cit. III 2 p. 312.

⁵⁹ Извори за франачко-аварски рат: *Annales Einhardi ad a. 791 et 796; Annales Laurissenses ad a. 796* (по Hartmann-у). Станојевић, op. cit. 100-5; Hartmann, op. cit. III 2 p. 315-7.

⁶⁰ Bury, *History of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I* (A. D. 802-867) (1912) 365, наслања се у овом мишљењу на писмо папе Јована, VIII Mansi XVII 64 у *Vita s. Clemenfis* c. 16 ed. Miklosich p. 22. Жиречек у свом делу *Das christl. Element*, p. 194, говори да је Срем припао Бугарима после франачке владавине; према овом, Срем би се налазио у саставу франачке државе у раздобљу од уништења аварске државе до бугарске окупације, дакле око 30 година.

⁶¹ Bury, op. cit. 363-5; Жиречек-Радонић, op. cit. I 141-2; Жиречек у *Archiv f. sl. Phil.* 21 (1899) 609, мисли да је циљ бугарске акције било добијање повољнијих граница, а да Франци у то доба у овим крајевима нису више били офанзивни; Diehl, op. cit. 308-9; St. Runciman, *A History of the first Bulgarian Empire* (1930) 81-3.

нам сведочи од Омортага постављени, у бугарском граду Провадији нађени, камени споменик са грчким натписом, који говори о смрти Онегавона, једног од блиских канових људи са високим положајем таркана. Онегавон је учествовао у операцијама бугарске војске у долини Тисе, вероватно као командант експедиционих трупа, и удавио се, ваљда, при прелазу реке Тисе. Натпис не пружа никакве ближе податке гледе локалитета смрти и правца војне акције, али је она несумњиво била уперена против словенских, или словенских и аварских, племена у Банату и Бачкој, и имала је, може бити, за циљ пацификацију тих племена.⁶²

После ових догађаја, све до краја 10. века немамо никаквих вести о Срему, нити о осталим крајевима Војводине. Нисмо у могућности да утврдимо да ли је Срем после освајања Бугарске по цару Јовану I Цимисху дошао стварно под власт Цариграда или је сачувао своју стварну независност. Пред крај 10. в. – нешто после 999. г. – пада закључење мировног уговора између цара Самуила и мађарског владара св. Стевана. Предмет уговора био је Срем који се простирао међу Савом, Дунавом и Дравом.⁶³ Из расположивих података не може се ближе утврдити карактер овог међународног уговора, али није искључено да је истим уговором био ликвидираан какав територијални спор који се односио на Срем. Од области, које су биле у склопу Самуилове државе, најдуже је сачувао политичку независност Срем са својим старим административним и војничким средиштем Сирмијумом, коме је стајао на челу војвода Сермон. Усамљена позиција није се могла дуго одржати; византијски стратиг Константин Диоген успео је да скрши отпор посаде и освоји град Сирмијум. Тако је Срем опет, али за сасвим кратко време, био утеловљен Источноримској империји.⁶⁴

Крајем 9. и почетком 10. века крајеви Баната и Бачке дошли су под власт Мађара. Мађарски народ, протеран из дотадашње домовине Ателкеза од бугарског цара Симеона и његових савезника Печенега, дошао је под вођством свог врховног поглавара Арпада у Велику Панонску Равницу и створио овде своју државу, пошто је претходно покорио тамошња словенска племена, која су раније била зависна од Авара а после слома аварске државе живела политички независним, по свој прилици, племенски организованим, политичким животом без јаче међусобне кохезије, што је проузроковало губитак њихове самостално-

⁶² Ed. in Материјали для болгарскихъ древностей Абоба-Плиска. Изв. Русск. Арх. Инст. въ Константинополѣ 10 (1905) 190-1; Bury, op. cit. 365-6; Runciman, op. cit. 83.

⁶³ B. Prokić, Die Zusätze in der Hs des Joh. Skylitzes Cod. Vind. hist. graec. LXXIV, (1906) 31 et 36; Златарски, История на първото българско царство II 1 (1927) 709.

⁶⁴ Kedr. ed. Bon. II 476. Жиречек-Радонић, op. cit. I 152; Златарски, op. cit. II 1 p. 786-8; F. Šišić, Geschichte der Kroaten I (1917) 202; Runciman, op. cit. 252.

сти. Из описа Константина Порфиrogenита⁶⁵ видимо да је мађарска држава обухватала и територију Баната и Бачке и била подељена у жупе, чија је арондација била орографски условљена, тако да су долине река Тамиша, Тутиса (Бегеј или Брзава), Мориша, Кереша и Тисе чиниле костур провинцијалне организације и биле назване по именима ових река. Мађарска је, према овом опису, граничила на истоку са Бугарском, од чије је територије раздвајао Дунав – Срем је потпадао под Бугарску, – на северу са Печенезима, на западу са франачком државом и на југу са Хрватском. Према другом извештају истог писца,⁶⁶ Мађари станују у крајевима с оне стране Дунава у земљи Моравској, али и у области између Дунава и Саве, и простиру се на доњем Дунаву до места преко пута Дрстера (данашња Силистрија у Бугарској), где се граниче с облашћу Печенега. Из овог другог описа би излазило да се Срем налазио у оквиру мађарске државе, што противречи односном месту у првом опису. Међутим, овај податак другог описа има мало вероватности, јер је тешко претпоставити да је Бугарска могла изгубити Срем за време највећег напона своје моћи у доба цара Симеона, или повратити га од Мађара у доба опадања државе за Симеонових наследника, ако се губитак Срема догодио за слабе владавине првог Симеоновог наследника. Извесно је да се Срем налазио у саставу Самуилове државе, али крајња оскудица података гледе најсевернијег дела државе не дозвољава нам да са сигурношћу установимо на који је начин Срем постао саставни део ове државе: да ли се Срем у времену између слома бугарске државе и њене анексије по Источноримској империји и између стварања Самуилове државе налазио под стварном војничком и грађанском влашћу Цариграда, или је, као најудаљенија провинција пропале бугарске државе, сачувао фактичну самосталност и касније својевољно ступио у Самуилову државну заједницу.

Рестаурација византијске владавине над Сремом, после кратког трајања, била је прекинута мађарском окупацијом Срема почетком треће десетине 11. века.⁶⁷ У доба владе цара Јована II Комнина (1118-1143) и Манојла I Комнина (1143-1181) пада низ војних акција у вези с унутрашњим распрама у мађарској држави; крајњи циљ ових акција била је рестаурација византијске владавине над сремском области, чија су војничка упоришта били градови Зевгмин (потоњи Земун), погранични град према Београду, и Сирмијум који је у ово доба у

⁶⁵ Konst. Porph., De admin. imp. c. 40 ed. Bon. III 173-4.

⁶⁶ Konst. Porph., De administrando imperio c. 42 ed. Bon. III 177. Вури у својој расправи The treatise De administrando imperio, Byz. Ztschr. 15 (1906), даје pp. 564 sqq. et 568 sqq. критичку анализу поглавља 37-40 и 42, али не расправља проблем дискрепанције извештаја о државноправној припадности Срема. Ср. и G. Manojlović о истом предмету у расправи „Studije o spisu De admin. imp. Konst. VII Proph.“. у Rad Jugosl. akad. 187, pp. 12, 107-8, 113-7, 122.

⁶⁷ Према вести Јов. Кинама ed. Bon. Boor 222.

односу према Зевгмину био од подређене стратегијске важности. Дугогодишње ратовање завршено је одлучном победом византијске војске под командом Андроника Контостефана над Мађарима код Сирмијума 1168. године. После овога немамо никаквих информација нити о наставку ратних операција, нити о вођењу мировних преговора, те изгледа да је нормално стање између ратујућих странака наступило без формалног мировног уговора. По византијској војсци заузета област Срема остала је у поседу Цариграда.⁶⁸

У оквиру описа горњих ратних догађаја, Јован Кинам и Никита Акоминат пружају податке о сремским градовима Сирмијуму и Зевгмину. Вести о Сирмијуму односе се само на војне акције вођене око поседа тог утврђења. Град и утврђење Зевгмин налазимо први пут споменуто у Јов. Кинама, који прича како је мађарски краљ Стеван II, освојивши год. 1123. Београд, до темеља порушио овај град, па грађевни материјал лађама дао пренети преко Дунава и употребио га за подизање града Зевгмина.⁶⁹ Зевгмин је био опкољен чврстим градским зидовима и довољно осигуран у сваком погледу,⁷⁰ налазио се на брегу који се пружао у јужном правцу и био обезбеђен и речном водом.⁷¹ Овде се налазио и главни стан цара Манојла I Комнина приликом опсаде овог утврђења.⁷² У близини Зевгмина налазио се и дворца мађарског краља који је цар Манојло дао порушити.⁷² Код становништва Зевгмина морао је постојати и имућнији слој, јер Јов. Кинам прича како је византијска војска, после освојења Зевгмина (1162), извршила покољ међу становништвом и немилосрдно опљачкала драгоцености, одело и сребрне ствари, па чак и оружје нагих и разоружаних војника градске посаде.⁷³ Немамо никаквих података да ли је претходник Зевгмина (Земуна), стари Таурунум, постојао у прелазном времену од антике на средњи век и у средњем веку до првог помена Зевгмина. У прилог постојања континуитета старог романског насеља у Земуну говори једно место Никите Акомината, које истиче да је приликом опсаде Земунa по византиској војсци и цару Манојлу доста велик део становништва тога града имао одлучних симпатија за Ромеје. Овај, свакако

---

⁶⁸ Главни извори за историју византијско-мађарских ратовања: Јован Кинам и Никита Акоминат. Ср. о њима Moravcsik Gy., *A. magyar történet bizánci forrásai* (1934) 189-200. Приказ византијско-мађарских односа за владе Јована II и Манојла I Комнина в. Јиречек-Радоњић, *op. cit.* I 179-86.

⁶⁹ Грчки назив гласи Ζεύγιη (Joh. Kin. ed. Bon. 10) и Ζεύγινον (чешћи и убицајенији). Никита Акоминат, немајући јасне представе о локалитетима, сматра Зевгмин и Сирмијум за једно исто место; ср. и Jireček, *Das christl. Element* 95.

⁷⁰ Joh. Kin. ed. Bon. 114; Nik. Akom. ed. Bon. 122.

⁷¹ Nik. Akom. ed. Bon. 174.

⁷² Joh. Kin. ed. Bon. 114.

⁷³ Joh. Kin. ed. Bon. 248.

романски или романско-словенски, елемент олакшао је освојење града достављањем опсадним групама ратних намера посаде. Према Никити Акоминату, сремска област је лежала између Дунава и Саве,⁷⁴ док се територија старе провинције Панонија Секунда простирала код Сирмијума и јужно од Саве, те обухватала и један појас у северозападном делу Србије.⁷⁵ За обележење сремске области почиње у 12. веку да се употребљава дотле искључиво градско име Σίρμιον,⁷⁶ а историк Никита Акоминат служи се у ту сврху називом Φραγγοχώριον.⁷⁷ Од локалитета у Бачкој налазимо у Јовану Кинаму спомена о местима Тител, Бач и Петрик. Тител се спомиње у вези са Манојловим походом против Мађарске од 1162. године кад је император, после прелаза Саве, ударио логор код Титела.⁷⁸ За војне операције против Мађарске после освојења Титела долази нарочито у обзир место Петрик, главна полазна тачка за продирање у унутрашњост Мађарске, до које је Манојло у свом надирању и продро.⁷⁹ Најважнији међу бачким локалитетима био је град Бач (Παχάτζιον), у коме је цар Манојло на ратном походу против Мађара 1162, прешавши овде са војском горњи Истар, једно време боравио.⁸⁰ Међутим, о самим тим местима немамо у овим изворима ни најопћенитије податке. За Банат имамо само један податак. Јован Кинам прича да је цар Манојло у ратним операцијама против Мађара 1151. г. из Браничева, где је био његов логор, послао један одред војске ради реквизиције хране у други крај мађарске земље, где се налази гора коју тамошње становништво назива Темесис, вероватно југоисточни део Баната. Даље наводи како је реквизициони одред наишао у овом крају на већа села врло јако насељена и веома имућна у сваком погледу.⁸¹

Последња фаза византијске владавине над Сремом била је врло кратка. Наскоро после смрти цара Манојла I Комнина, мађарски краљ Бела III поново је освојио Срем и ова област је за Византију била дефинитивно изгубљена.⁸²

⁷⁴ Nik. Akom. ed. Bon. 25 et 122. Φραγγοχώριον, према овим подацима, налазио се између Истра (Дунава) и Саве.

⁷⁵ Jireček, Die Romanen I 23. О границама средњевековног Срема в. М. Динић, Средњевековни Срем, Гласник Историјског друштва у Н. Саду г. 1931, р. 2.

⁷⁶ Joh. Kin. ed. Bon. 10.

⁷⁷ Nik. Akom. ib.

⁷⁸ Joh. Kin. ed. Bon. 216.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Joh. Kin. ed. Bon. 221-2.

⁸¹ Joh. Kin. ed. Bon. 115.

⁸² Из мировног и женидбеног уговора цара Исака II Анђела са мађарским краљем Белом III, који је Исак као мираз натраг добио изгубљене крајеве у долини Мораве, може се закључити да се Срем налазио тада у саставу мађарске државе. Ср. Jireček-Радонић, op. cit. I 188; N. Radojčić, Dva posljednja Komnena na carskom prijestolju (1907) 25.

Изворни материјал за историју црквених односа у овој епоси сасвим је оскудан. Сирмијум је крајем друге трећине 4. века потпуно изгубио онај политички и црквенополитички значај, који је имао у другој половини 3. и за прве две трећине 4. века, нарочито за владе цара Констанција II (337–361). Доминантна улога сирмијског епископа у аријанском спору четврте до седме деценије 4. века била је непосредно условљена чињеницом да је Сирмијум био резиденција Констанција II. О црквеним односима у току 5. века немамо никаквих вести. Једино историк Приск спомиње како је приликом опсаде Сирмијума од стране Хуна (441) тамошњи епископ из ризнице катедралне цркве издвојио неколико златних црквених утвари и ове одредио да послуже као откупнина за случај ако би епископ био заробљен од Хуна. Међутим, особа којој је епископ био у ту сврху поверио ове утвари, дала их је у залог једном банкар у Риму и на подлози тога залога подигла зајам.⁸³ Више вести имамо из доба цара Јустинијана I. У ово време пада оснивање нове црквене организације у северозападној половини Балканског полуострва са средиштем у новооснованом граду Јустинијана Прима (новела XIX од 14. априла 535. и новела CLI од 18. марта 545),⁸⁴ које је тангирало и црквене односе у провинцији Панонија Секунда. Нова архиепископија обухватала је, према одредби прве новеле, сем пет провинција цивилне дијецезе Дакије, још и део провинције Панонија Секунда, „*quae in Vacensi est civitate.*” Према конјектури Zeiler-a и E. Stein-a, место „*Vacensi*” треба читати „*Bassianensi*”.⁸⁵ Црквено седиште споменутог дела Друге Паноније био би, дакле град Басијана који се, ни раније ни касније, не спомиње као седиште епископа. Каснијом новелом модификован је у првој новели споменути циркумскрибирани територијални опсег нове архиепископије утолико што је цела провинција Друга Панонија сада била стављена под јурисдикцију архиепископа Јустинијане Прима. Али ове новеларне диспозиције, уколико се односе на Другу Панонију, имају делимично карактер правне фикције која не одговара потпуно фактичном територијалном стању.⁸⁶ Етаблирање Авара на територији Друге Паноније проузроковало је слом од цара Јустина II успостављене грађанске и војне, па несумњиво и црквене организације. После пада аварске државе дошло је хришћанство опет до превласти у овим крајевима. Сирмијум се први пут поново спомиње за франачке владе у доба цара Карла Великог у епитафу аквилејског патријарха Павлина на смрт фријаулског војводе Ериха.⁸⁷

⁸³ Prisci frg. 3 ed. de Boor, op. cit. II 132-3.

⁸⁴ Ed. C. Zachariae a Lingenthal I 130-3 et II 267-8. Према археолошком налазу проф. Влад. Р. Петковић, Justiniana prima налазила се на земљишту званом Царичин, недалеко од Лебана у провинцији Dacia Mediterranea.

⁸⁵ J. Zeiller, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain (1918) 388; Stein, Studien 151.

⁸⁶ Ср. горе речено код одломка о гепидској владавини у Срему.

⁸⁷ Jireček, Das christl. Element 94.

У почетку 9. века, после краткотрајне франачке владавине, Срем се налази под влашћу Бугара. О судбини сирмијске епископије после освојења града од стране Авара (582) немамо никаквих информација, али је веороватно да је овај догађај, у вези са убрзо после овога насталим сломом постојећег поретка у дијецези Дакији, проузроковао престанак сирмијске епископије. Могуће да је с инкорпорацијом ове територије франачкој држави уследила и рестаурација сирмијске епископије. Ова епископија можда се одржала и после доласка Срема под власт Бугара, задржавши до христијанизације бугарске државе латински карактер, и то као егземптна епископија. После христијанизације Бугара, сирмијска епископија тешко је могла задржати свој дотадашњи како јурисдикциони тако и ритуални карактер, него ће бити да је потпала под јурисдикцију најпре бугарске архиепископије у Дрстру а касније охридске архиепископије. Сирмијска епископија први пут поново се спомиње у повељи цара Василија II од 1020. године којом потврђује привилегије охридске архиепископије, чије формирање свакако коинцидира са стварањем Самуилове словенске државе у Македонији. У листи суфрагана епископа охридског архиепископа наведен је на 12. месту епископ Θρόμου, што се свакако односи на Сирмијум, као што се види из notiције сачуване у рукопису Vatic. gr. 828 fol. 354 r. τὰξις τῶν θρόνων τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς, где на 15. месту стоји ὁ Σιρμιῶν ἡτοι Στριάμου.⁸⁸ Јурисдикциони положај сирмијског епископа у оквиру охридске архиепископије битно се разликује од његовог ранијег јурисдикционог положаја. До креирања архиепископије Јустинијане Прима био је он episcopus metropolitanus епархије Панонија Секунда, и тај је положај, судећи по организаторној структури новог црквеног организма, несумњиво задржао и у оквиру новоосноване архиепископије. У охридској пак архиепископији сирмијски епископ је имао једноставну епископску јурисдикцију и припадао четвртој класи епископа која је имала 15 клирика и парика, те према овом, сирмијска епископија није била угледна, ни у погледу имовном, ни у погледу бројног стања верних. Обим сремске епархије у ово доба не можемо тачно одредити, пошто нам споменута привилегија, сем генералног назива епископије, не даје имена других локалитета који су улазили у склоп ове епархије.⁸⁹ Овај положај задржала је сирмијска епископија за све време трајања византијске владавине. За прве мађарске владавине у Срему од времена пред долазак на престо цара Алексија I Комнина па до византиске рестаурације за Манојла I Комнина догодила се промена у црквеним односима Срема. Јован Кинам, у свом приказу боравка цара Манојла у граду Παγάτζιον (Бач), истиче да је овај „град метропола сремског становништва и да у њему станује архијереј тога народа“. Да

⁸⁸ Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistionerverzeichnisse der orientalischen Kirche, Byz. Ztschr. I (1892) 257, 2 (1893) 43.

⁸⁹ Gelzer, op. cit. 2 (1893) 43. О границама сремске епархије ср. и Динић, op. cit. 2.

ли се ово има тако схватити да су један део Бачке и Срем чинили једну управну област Мађарске са Бачом као управним и црквеним средиштем, или да је била организована нова римокатоличка епископија у Бачу, чија је јурисдикциона област обухватала Срем а да је, поред ове епископије, постојала истовремено и грчка православна епископија у Сирмијуму? Изгледа ми да је у конструкцији *διατριβήν ὁ τοῦ ἔθνους ποιῆσαι ἀρχιερεὺς* садржана алузија на другу алтернативу.⁹⁰

---

⁹⁰ За историју храмова, култа светитеља и реликвија упућујем на Жиречек, *Das christliche Element*, p. 93 sqq.